

Monstres de pedra de llarga història i futur incert

L'actual estat de conservació de la majoria de castells valencians exigeix una actuació urgent sobre un patrimoni amb més de mil anys d'història. La gran quantitat de restes existents, però, obliga a plantejar-se una restauració selectiva amb la participació d'empreses privades.

El Consell Valencià de Cultura (CVC) fa temps que reclama de les administracions públiques una major implicació en la protecció del malmès patrimoni històric valencià. Fa només uns dies, els consellers aprovaven per unanimitat un informe que reclama a la Generalitat el compliment de la llei de patrimoni i que augmente la inversió destinada a protegir els béns culturals.

Tot i que les darreres demandes del CVC no fan referència específicament a la protecció dels castells, aquestes construccions ja fa temps que són objecte d'atenció per part de la institució. Fa només uns mesos, el Consell Valencià de Cultura es feia ressò de la deplorable situació de la gran majoria de castells, torres de guaita i altres construccions fortificades que s'estenen al llarg del País Valencià. Un complet informe elaborat a partir de les opinions de destacats experts en la matèria alertava de la necessitat d'establir, com a primer pas, una catalogació exhaustiva i científica de tot aquest patrimoni històric, seguit d'unes mesures per a recuperar i consolidar, en la mesura de les possibilitats, les restes existents.

La resposta de les institucions valencianes, com passa habitualment amb la majoria d'informes que emet el CVC, ha estat nul·la. Només una contestació parlamentària del conseller de Cultura i Educació, Manuel Tarancón, al grup parlamentari d'Esquerra Unida hi feia referència. Això sí, es limitava a exposar una llarga llista dels castells, torres de guaita i altres elements defensius que amb millors o pitjors condicions es conserven avui dia. Es aquesta mateixa llista, però, el que reflecteix la manca de protecció legal de la gran majoria d'aquestes construccions, agreujada fins a nivells alarmants a les comarques de Castelló.

La solució per mantenir i recuperar tot aquest patrimoni no es presenta fàcil. La gran quantitat de restes existents dificulta una restauració integral de totes les construccions defensives i obliga a plantejar actuacions en funció de la rellevància històrica i social i de l'estat de conservació. Les propostes presentades pels experts consultats pel CVC parlen sobretot d'una col·laboració conjunta entre l'administració autonòmica i les corporacions locals per tal de fer extensible a tota la població la importància de conservar un patrimoni de gran rellevància històrica que, a més, és susceptible de ser aprofitat per a altres usos i funcions. Sense oblidar la tasca de promoció que faça viables les visites turístiques. No debades, un dels principals problemes que s'ha detectat és la manca d'informació i d'habilitació dels recintes.

Tot i que sembla que la preocupació per la conservació dels castells ha augmentat en els darrers anys, la manca d'orientació i de finançament es presenta com el prin-

EL TEMPS

cipal problema. Per això, perquè la de Patrimoni és encara la partida més abandonada en els pressupostos de la Generalitat, el CVC proposa la incorporació d'entitats privades per tal d'establir fórmules mixtes de col·laboració i gestió que ajuden a iniciar plans d'actuació.

Aquesta fórmula, que es planteja com una "via interessant a explotar", seria aconsellable tant en les actuacions a curt termini, és a dir, per a les obres d'urgència, com per a altres plans a més llarg termini. Això sí, mantenint sempre unes normes de restauració fidels als criteris de construcció de l'època. I és que en els darrers anys s'han produït algunes actuacions més que discutibles. Les restauracions de castells com els de Dénia (Marina Alta) o Xivert (Baix Maestrat) són, segons alguns historiadors, un exemple del que no s'ha de fer amb un monument històric. Del que es tracta, diuen, és de diferenciar la construcció original de la reconstrucció perquè el públic pugui distingir entre allò que ens ha deixat la història i allò que l'home ha refet.

Testimonis d'excepció. La progressiva conscienciació –més social que no política– de la importància de preservar aquest patrimoni ha arribat sobretot de la mà d'alguns col·lectius cívics dedicats a l'estudi i la conservació dels castells i també d'alguns ajuntaments, que han vist en les restauracions una font addicional d'ingressos procedents del turisme. Interessos a banda, però, el fet és que la recuperació d'aquests monuments va lligada d'alguna manera a la recuperació, si es vol sentimental, d'una part important de la història. I és que els castells són un dels pocs testimonis encara vivents del domini musulmà, i posteriorment cristià, sobre el País Valencià.

El professor Pedro López Elum, catedràtic d'Història Medieval de la Universitat de València, ha estudiat en profunditat els castells valencians durant l'èdat mitjana. Autor d'un llibre publicat en dos volums per la Biblioteca Valenciana, López Elum recull bona part de l'auge i decadència d'aquestes construccions fortificades que van ser durant molts segles

El castell de Morella (Ports), un dels més emblemàtics del País Valencià i dels pocs que s'ha mantingut dret fins als nostres dies. De fet, l'extensa xarxa de castells i fortificacions construïdes pels musulmans van viure una etapa de decadència després de la conquesta cristiana perquè, en gran part, van perdre la seua funció dissuasòria, sense oblidar la gran inversió econòmica que significava mantenir tot el sistema fortificat. Només alguns castells que van quedar personalment a mans del rei, com aquest, van sobreviure a la desaparició i fins i tot des trossa que van patir la majoria de les construccions fortificades amb l'arribada de Jaume I.

A dalt, detall del castell de Dénia, des d'on es veu tota la costa. A baix, pujada al castell de Peníscola. Aquesta construcció també es va salvar de l'abandó perquè del papa Luna el va convertir en símbol de la seua resistència en el conflicte del Cisma d'Occident.

un punt neuràlgic de poder i de control. “En època musulmana —explica el professor López Elum— el domini dels castells i de les persones que els governaven eren decisius per mantenir el control del territori.” A pesar d'això, els castells musulmans mai no van tenir una funció bèl·lica directa, sinó que complien un efecte eminentment dissuasori de cara als enemics. “Era —precisa el professor— una manera d'infondre respecte.”

Dividits en tres parts ben diferenciades, els castells els habitaven el governador i el cos militar (a la part superior o alcassaba) i un nucli de població que vivia dins del perímetre del castell. Aquesta població, juntament amb els habitants del terme que controlava el castell, pujava en temps de guerra a l'albacar, situat a mig camí entre l'alcassaba i el poblat. “Tot aquest sistema —especifica López Elum— funcionava perfectament en època musulmana, però es va desestructurar amb l'arribada de Jaume I.” “Els cristians —afegeix— mai no van voler viure dins de la mateixa jurisdicció militar del castell. Preferien allunyar-se'n una mica.”

Auge i decadència. Abans de la decadència dels castells, però, els musulmans van aconseguir construir una xarxa de fortificacions molt extensa i perfectament ubicada. En les zones muntanyoses, com que el control no es podia exercir des d'un sol castell, es construïen diverses fortificacions secundàries per controlar tot allò que des del castell principal no es podia albirar. D'aquesta manera, es va establir tota una xarxa, amb castells i torres de guaita, amb la finalitat de mantenir una comunicació més efectiva.

“L'existència d'aquest entramat —ratifica López Elum— hauria pogut fer fracassar perfectament l'empresa de Jaume I, però el problema va ser que no hi havia suficients efectius humans per a mantenir i controlar tota la xarxa. La descomposició política i militar dels musulmans va portar a una escassa operativitat militar que va convertir els castells en enclavaments que no dubtaven a rendir-se quan ho feia la ciutat de la qual depenien.” La conquesta de Jaume I, doncs, no va resultar excessivament complicada pel que fa a la resistència dels castells. “Les construccions que els cristians van heretar

—remarca López Elum— no van viure amb la conquesta una etapa d'esplendor. En rares ocasions es va intentar rehabilitar l'entramat defensiu i només es va aconseguir, amb moltes dificultats, mantenir els centres més destacats, com ara Morella, Peníscola, Sagunt, Xàtiva, Dénia o Alacant”, precisament els castells que van quedar a mans del rei.

La resta de fortificacions, consolidada ja la conquesta, van començar a viure un període de decadència que va acabar, en molts casos, amb l'abandó i posterior desaparició. “El rei era conscient que no es podien mantenir tants castells. No eixia a compte ni militarment ni econòmicament. Fins i tot, en alguna ocasió, Jaume I va ordenar destruir-ne alguns per evitar que els mudèjars pogueren tornar a ocupar-los i reorganitzar així la resistència.”

Fet i fet, tret de comptades excepcions, els castells van perdre el seu paper estratègic, fins i tot en els casos de les fortificacions de senyoriu. També els nobles preferien viure a la ciutat, lluny de les incomoditats dels castells. Només els que van quedar a mans dels ordes militars, com el de Montesa (Costera), o el de Peníscola (Baix Maestrat)—que es va reconstruir perquè el papa Luna s'hi establira per fer front al Cisma d'Occident— es van salvar de l'abandó. “Al País Valencià —conclou López Elum—, no sols no es van mantenir els castells, sinó que, a més, no se'n van construir de nous, tret d'algunes excepcions. Lluny del que passava a Castella, on els continus enfrontaments entre la noblesa i la monarquia van obligar els nobles i els reis a construir noves fortificacions per resguardar-se els uns dels altres, ací no es va produir aquest problema, amb la qual cosa els castells van perdre definitivament la seua raó de ser.”

Ara, gairebé mil anys després, les coses no han canviat gaire. Els monstres de pedra i terra que omplen les comarques valencianes estan, la majoria, en un estat deplorable.

I sols una posada en comú per part de les institucions autonòmiques, ajuntaments, entitats culturals i entitats privades podria aportar alguna solució al manteniment d'aquest patrimoni.